

DEILISKRÁNING Í SALTVÍK II:

SKRÁNING Á FJÓRUM BYGGINGARREITUM

ELÍN ÓSK HREIÐARSDÓTTIR

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS

REYKJAVÍK 2023

FS954-23401

*Á ljósmynd á forsíðu er horft yfir byggingarreit C til ANA
Ljósmynd: Elin Ósk Hreiðarsdóttir*

©2023

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

BRÆDRABORGARSTÍG 9

101 REYKJAVÍK

SÍMI: 551 1033

NETFANG: fsi@fornleif.is

VEFSÍÐA: www.fornleif.is

EFNISYFIRLIT

1. INNGANGUR.....	6
2. SAGA FORNLEIFASKRÁNINGAR OG LÖGGJÖF.....	8
3. AÐFERÐIR VIÐ FORNLEIFASKRÁNINGU	10
4. FORNLEIFASKRÁ.....	12
5. SAMANTEKT UM SÖGU SVÆÐIS OG FORNLEIFAR	17

Viðauki

Minjakort

Samantekt

Skýrsla þessi fjallar um skráningu fornminja innan marka fjögurra byggingareita í landi Saltvíkur á Kjalarnesi þar sem fyrirhugaðar eru framkvæmdir í tengslum við áframhaldandi þróun og stækkun hænsnaræktunar á svæðinu.

Tvíbýli var um langt skeið í Saltvík en landbrot ógnaði þar lengst af byggðinni og var gamla bæjarstæði jarðarinnar fært fjórum sinnum undan ágangi sjávar á fyrri öldum. Árið 1912 fer austari Saltvíkurbærinn í eyði en áfram var búið á vestari bænum allt fram á 7. áratug 20. aldar þegar búskapur lagðist af og Reykjavíkurborg keypti jörðina. Eftir 1990 komst jörðin aftur í einkaeigu og þar er nú m.a. rekin kjötvinnsla og hænsnabú.

Við úttektina 2023 voru teknir út tveir reitir þar sem framkvæmdir eru hafnar og/eða yfirvofandi (reitir C og D) og tveir eldri byggingarreitir (C2, eldri D2) þar sem uppi voru hugmyndir um mögulegar byggingar en óvíst nú hvort unnið verður áfram með þær hugmyndir. Allir reitirnir sem teknir voru út eru um 25.500 m² að stærð og því var stærð hins úttekna svæðis samtals 102.000 m². Deiliskráning fornleifa var unnin í október 2023. Engar fornleifar fundust á reit D eða D2. Innan reits C eru þekktar tvær minjar sem merktar eru á túnakort frá 1916, annars vegar skurður á túnamörkum (GK-288:015) og hins vegar leið (GK-288:013) og innan reits C2 var fjárhústóft (GK-288:023). Ekki reyndust aðrar yfirborðsminjar innan úttektarsvæðis.

Efnisorð

Fornleifaskráning, deiliskráning, fjárhús, Saltvík, Kjalarnes

Summary

This report presents the findings and conclusions of a detailed survey carried out within four 25.500 m² plots belonging to the property of Saltvík, in Kjalarnes.

Historically Saltvík used to have two farms located on the shoreline close to each other. They were often threatened due to sea erosion and had to be relocated. In 1912 the easternmost farm was abandoned. The other farm was lived on until the 1970's when Reykjavík city bought the land and used it for various purposes until the late 1990's when it was sold again. Since then, it has mainly been used for meat processing and egg production plants.

The survey was done on behalf of the landowners who plan to further increase their egg production by building new houses. Two of the 25.500 m² building plots (plot C and D) are under construction already or have planned work scheduled soon, but two of the plots were planned in earlier stages of development and might not be built on, at least not in the foreseeable future. Three of the building plots are outside the homefield of the old farm but the fourth one, plot C, is right

next to the old home field and the southeastern corner of the plot reaches into the old homefield. Three archaeological sites were surveyed, a sheep house ruin in plot C2 and a trench and a route within plot C.

Keywords

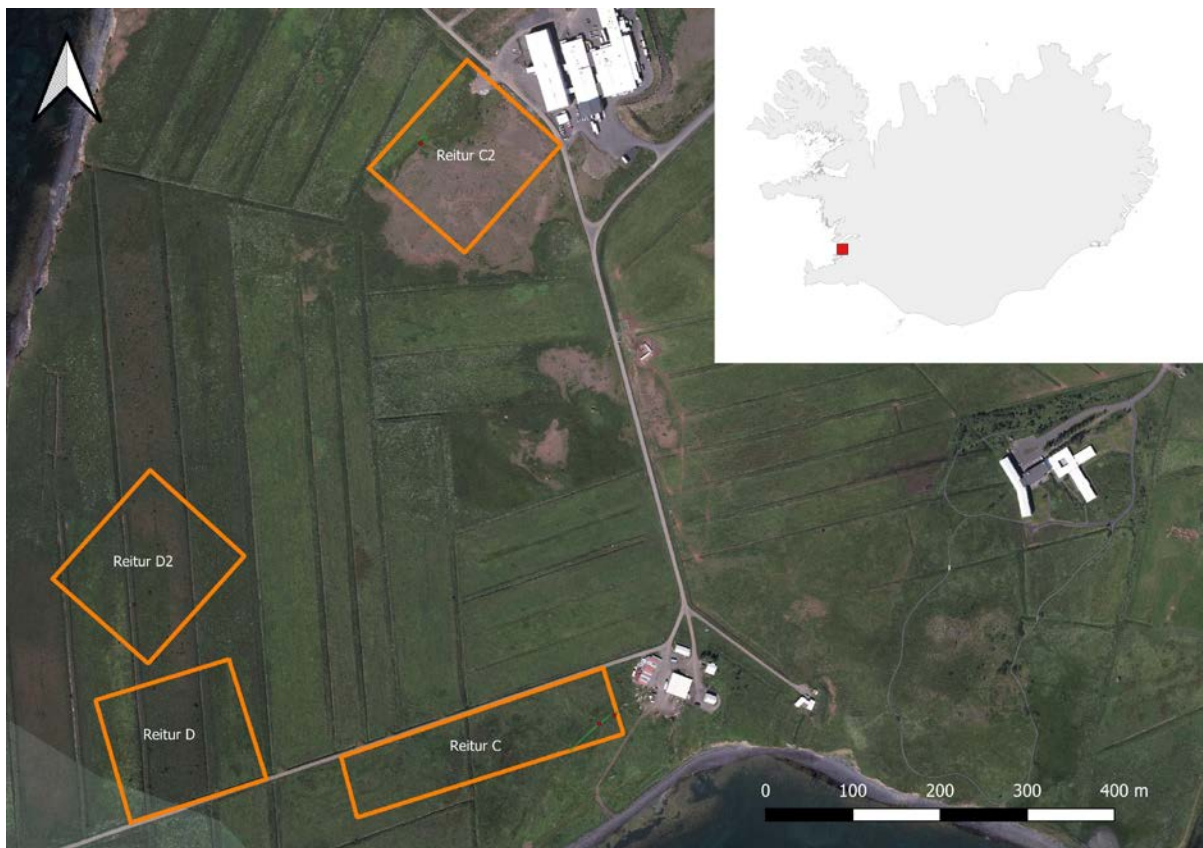
Archaeology, detailed survey, sheep house ruins, Saltvík, Kjalarnes

1. Inngangur

Í október 2023 tók Fornleifastofnun Íslands að sér fornleifaskráningu á fjórum byggingareitum í Saltvík á Kjalarnesi fyrir landeigendur. Annars vegar var um að ræða tvo byggingareiti þar sem framkvæmdir eru hafnar eða eru ráðgerðar á næstunni, (reitur C og D) og hins vegar voru tveir eldri byggingareitir (C2 og D2) skráðir en óvíst er hvort af framkvæmdum verði innan þeirra, a.m.k. eru þær ekki ráðgerðar á næstu árum.

Úttektarsvæðin fjögur eru öll um 25.500 m² stór. Svæði D og D2 eru í framræstu deiglandi sem nú er í órækt, 400-500 m VSV við gömlu heimatúnin í Saltvík. Reitur C2 er fast sunnan við veginn að Saltvík og til móts við húsnæði sláturhúss og kjötvinnslu og tæplega (600 m norðan við bæ) en reitur C er um 50 m vestan við gamla bæjarstæðið og nær að hluta inn í gamla heimatúnið.

Í Saltvík var tvíbýli fram til 1912 og þar var búið allt til 1963 þegar Reykjavíkurborg keypti jörðina. Síðan þá hefur jörðin verið nýtt fyrir margvíslega starfsemi. Sumarbúðir fyrir börn voru reknar þar um skeið og var jörðin um tíma rekin af Æskulýðsráði. Árið 1997 var jörðin seld til einkaaðila og þar er nú kjötvinnsla og hænsnabú. Deiliskráningin var gerð í tengslum við hugmyndir um frekari uppbyggingu á eggjaframleiðslu á svæðinu.

Staðsetning úttektarsvæðis er merkt inn á Íslandskort sem raundur punktur á innfellaða Íslandskortinu en mörk byggingarreitanna fjögurra eru merkt inn á loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Áður en deiliskráning hófst haustið 2023 hafði Borgarsögusafn aðalskráð hluta af fornminjum á jörðinni. Sú skráning er óútgefin en safnið veitti leyfi til að nota skráningargögnin við yfirferðina til hagræðis og samanburðar.¹ Eru Borgarsögusafni færðar kærar þakkir fyrir veitta aðstoð. Árið 2020 hafði Fornleifastofnun skráð annan byggingarreit á svæðinu en sú skráning kemur ekki við sögu í þessari úttekt enda var reiturinn alfarið utan þeirra reita sem nú voru skoðaðir.² Við skráningu voru reitirnir fjórir deiliskráðir, gengið var um svæðið kerfisbundið í leit að fornleifum og minjar mældar upp með nákvæmum hætti.

Áður en skráning hófst var farið yfir tiltækar heimildir um Saltvík ásamt loftmyndum, m.a. loftmynd frá 1954. Við vettvangsúttekt var farið kerfisbundið um allt svæðið og leitað að minjum, hvort sem heimildir voru um minjar eða ekki. Sýnilegar fornleifar voru auk þess mældar upp. Um skráningu og úrvinnslu sá Elín Ósk Hreiðarsdóttir sem tók einnig drónamyndir af svæðinu.

Skýrsla þessi er byggð upp á svipaðan hátt og aðrar deiliskráningarskýrslur Fornleifastofnunar. Í öðrum kafla er að finna stutt yfirlit um löggjöf um minjavernd. Í þriðja kafla er fjallað um þá aðferðafræði sem notuð var við úttektina og í þeim fjórða er svo að finna sjálfa fornleifaskráninguna. Í henni eru upplýsingar um þekktar minjar innan deiliskipulagsreitsins. Í fimmta kafla skýrslunnar er samantekt um sögu svæðis innan deiliskipulagsmarka og helstu niðurstöður úttektarinnar. Aftast í skýrslunni er að finna heimildaskrá og kort sem sýna rannsóknarsvæðið og þær fornleifar sem þekktar eru innan reitanna.

¹ Óútgefin skráningargögn frá Borgarsögusafni Reykjavíkur.

² Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2020.

2. Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað [...].“ Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölbætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstaði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3. Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SP o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: GK-288:001). Þær minjar sem skráðar voru innan reitanna tveggja eru allar í landi Saltvíkur (GK-288).

Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvorrar greinar eru grunnupplýsingar; auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum af gerðinni Trimble Geoexplorer 6000 (ISN93) og er annars vegar mældur punktur með kennitölu í miðju hvers minjastaðar og hins vegar voru allir minjastaðir uppmældir. Samkvæmt lögum hafa allar fornleifar 15 m friðhelgað svæði frá ystu mörkum minjastaðarins en friðlýstar fornleifar 100 m friðhelgi. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með 50 metra frávikum eða minna.

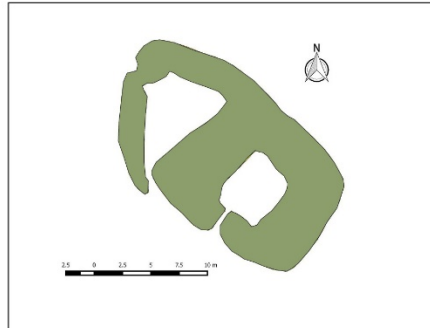
Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Á vettvangi var notast við þá vinnureglu að skilgreina fundnar minjar innan marka áhrifasvæðis í „stórhættu vegna framkvæmda“. Rétt er að geta þess að í hættumati er ekki fólgið neins konar mat á gildi minjastaða og innan framkvæmdasvæða er gjarnan hægt að grípa til aðgerða sem tryggja varðveislu minjanna.

Í síðustu línu er getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

Númer jarðar í Jarðatali Johnsens Númer fornleifar á tiltekinni jörð Sérheiti Tegund Flutverk Hnattstaða í landshnitakerfi ISN93

Sýslutákn ← **SF-175:009** **Sveinshlaða** **tóft** **hlaða** **E: 528751 N: 352323**

Á túnakorti frá 1920 og bæjarsteikningu danskra mælingamanna frá 1904 er sýnt útihús í túnjardri um 210 m norðan við eldra bæjarstæði 001 og 80 m norðvestan við yngra bæjarstæði 003. Á þeim stað er stæðileg hlöðutóft sem nefnist Sveinshlaða og samtengt eða eldra mannvirki norðvestan við hana. Sveinshlaða er 16 m suðvestan við miðlinu Skaftártunguvegar (208) þar sem fyrirhugaðar eru framkvæmdir og telst því í stórhættu vegna vegagerðar.

Tóftin er í túnjardri fast suðvestan við Skaftártunguveg (208). Túnið er í allmiklum halla til suðvesturs.

Heildarstærð tóftarinnar er 23x14 m og snýr hún norðvestur-suðaustur. Í suðausturhluta hennar er Sveinshlaða sem er 15x13 m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Hún er 5x6 m að innanmáli og snýr norðaustur-suðvestur. Hlaðan er niðurgráfin um 1 m og eru veggir hennar um 2 m á hæð innanmáls. Norðvestan við hlöðuna er annað hólf eða annað mannvirki og er það torfhlaðið. Það er þríhyrningslaga og er 9x6 m að innanmáli, mjókkar til norðvesturs. Op virðist vera inn í það í suðurhorni. Veggir þess eru 0,3-0,4 m á hæð og 2-2,5 m á breidd en veggir hlöðunnar eru 4-5 m á breidd. Hólfin virðast vera samtengd en hlaðan er mun yngri að sjá en hólfíð norðvestan við hana. Nokkur hólmyndun er undir norðvesturhluta tóftarinnar og ljóst að mannvirki hafa verið á þessum stað í langan tíma.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: Túnakort 1920

Hætta sem steðjar að fornleif

Heimild sem vísað er í, nánari færsla í heimildaskrá

Skýringarmynd. Dæmi um skráningu á minjastað.

4. Fornleifaskrá

GK-288 Saltvík

Kort sem sýnir túnakort í Saltvík upprétt ofan á loftmynd af svæðinu og afstöðu deiliskipulagsreita C og D og C2 og D2 miðað við túnið (staðsetningar mínja merktar með rauðum punktum). Túnakort: Þjóðskjalasafn Íslands, loftmynd: Loftmyndir ehf.

Sögulegt ágríp

1395: Jarðarinnar Saltvíkur er getið í skrá Viðeyjarklausturs um kvikfé og leigumál á jörðum Viðeyjar. Þá átti klaustrið eitt hundrað í Saltvík. DI III, 598.

1547-1551: Saltvíkur er getið í fógetareikningum. DI XII, 108, 135, 150, 170 og 396.

1569: Í reikningi Vigfúsar Jónssonar sýslumanns á Kjalarnesi kemur fram að Ólafur (án föðurnafns) ábúandi Saltvíkur galt tvo fjórðunga í tíund. DI XV, 341.

1703: Konungseign, jarðadýrleiki óviss, JÁM, III, 348.

1703: Hafði Jón Eyjólfsson sýslumaður umboð hennar. Á þeim tíma voru ábúendur tveir og landskuldin sem var eitt hundrað greiddist fiski. Leigukúgildi jarðarinnar voru fjögur og deildust jafnt milli ábúenda. Leigan skyldi greiðast heim til umboðsmanns í smjöri. Jörðin gat fóðrað fimm kýr, einn hest og tíu lömb. Ábúendur ráku geldnaut og geldfé frítt upp til Mosfellsheiðar að Hvannavöllum.

1847: Í Jarðatali Johnssens 1847 er jörðin metin á 20 hdr. JJ, 97

Túnakort 1916: "Tún sléttuð meir en hálf og mikið meira í Vestri Saltvík þýfi þó allmikið eftir, og grýtt mjög að norðanverðu í E.S. (Eystri Saltvík). (Girðing í mörkunum). Tún í V. Saltv. 3.3 fe, E. 2,0 = 5.3 f. Kálgarðar 400 + 300 = 700 m²."

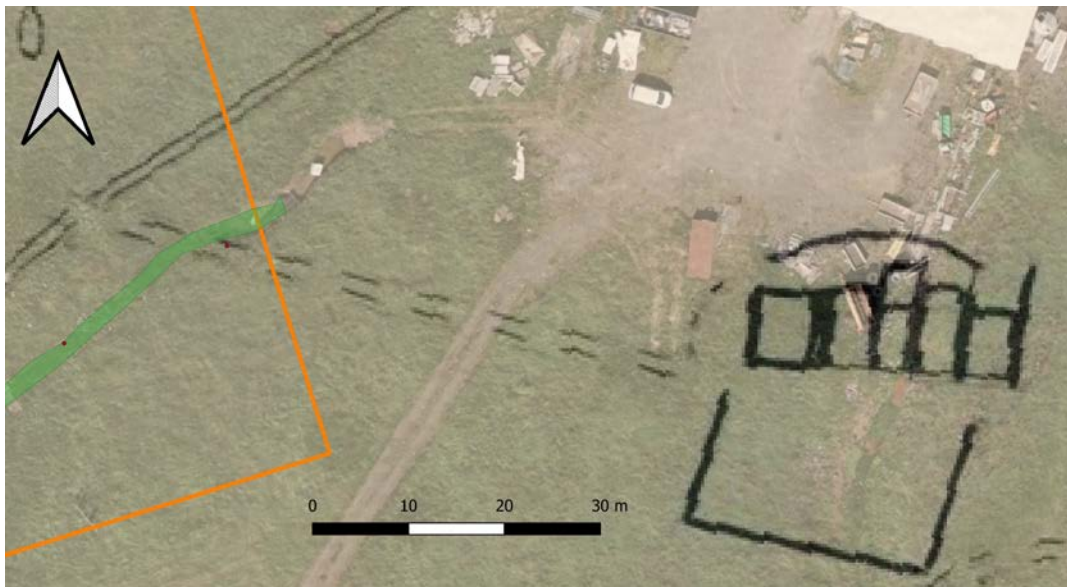
1703: "Torfrista og stúnga lakleg og til til reiðingsskurðar að þrotum komin, so annarsstaðar þarf nú að fá. Mótak til eldiviðar bjarglet. Fjörugrasatekja lítil. Rekavon lítil. Sölvafjara lítil. Skelfiskfjara brúklega til beitu. Hrognkelsafjara nokkur. Heimræði allt árið um kring, en þó hefur hjer aldrei verstað verið fyrir skip nje sjófólk aðkomandi. Túnin meingrýtt, þýfð og uppblásin, brýtur sjór árlega, og hefur bærinn undan þeim þrisvar færður verið og nú þar að komið að í fjórða sinn færa þurfi. Engjar nær öngvar. Hætt er bæði vetur og sumar að kvikje hrapi fyrir sjávarbjört. Við flæðum þarf stórrar gæslu. Stórviðrasamt ut supra" JÁM III, 348-349.

Fasteignamat 1916: Eigandi er Eiríkur Briem prófessor í Reykjavík en ábúandi Þórður Ásgrímsson. Í Fasteignamati kemur fram að tún liggi fyrir sjávarrofi að hluta, að vatnsból jarðarinnar sé illt og erfitt. Þar segir enn fremur "Land er grösugt, mýrar og vellismóar, flatlendi (á Brimnesi), hagasamt og útigangur hrossum og sauðum. Fjörubeit, en nokkuð flæðihætt. Hrognkelsaveiði oftast góð og stutt að sjó." Þá er áhöfn talin "6 í fjósi, 8 hross, 90 kindur."

"Býlin voru tvö allt til ársins 1912. Eftir það er ekki búið á Vestur-Saltvík og jörðin ein heild þaðan í frá" Kjalnesingar, 328.

"Bæirnir stóðu á flatneskju við vík þá, er heitir Saltvík og dregur bærinn nafn sitt af víkinni [...] Vestur af Saltvík gengur fram Nes mikið, sem heitir Brimnes. Þar eru hamrar í sjó fram á alla vegu og nesið mjög grýtt fremst. Brimnesið markar Hofsvíkina að sunnan. Allt land jarðarinnar er mjög láglent, en mýrar löngu ræstar og orðnar að túni." Kjalnesingar, 328 "Stórbú var rekið í Saltvík í tíð Stefáns Thorarensen, lyfsala í Reykjavík. Ræktun var mikil, einnig byggingar, þó mest fjós og heygeymslur, hlöður og votheysturnar/gryfjur. Síðan Reykjavíkurborg keypti jörðina hefur hún verið á vegum Æskulýðsráðs borgarinnar og byggingar nýttar til ýmsa sumarstarfsemi á þess vegum. Tún voru leigð til slægna. Nú hefur lögreglan í Reykjavík jörðina til kennslu og æfinga" Kjalnesingabók, 329

Inn á túnakort frá 1916 er merkt heimreið að Saltvík (vestari bæ) úr vestri frá skurði 015 sem markaði þar af túnin og að bæjarhlaðinu milli bæjar og kálgarðs. Sá hluti heimreiðarinnar sem er sýndur á kortinu og er innan túns er um 70 m langur og hafa um 20 m af leiðinni, næst túnmörkum verið innan byggingarreits C.

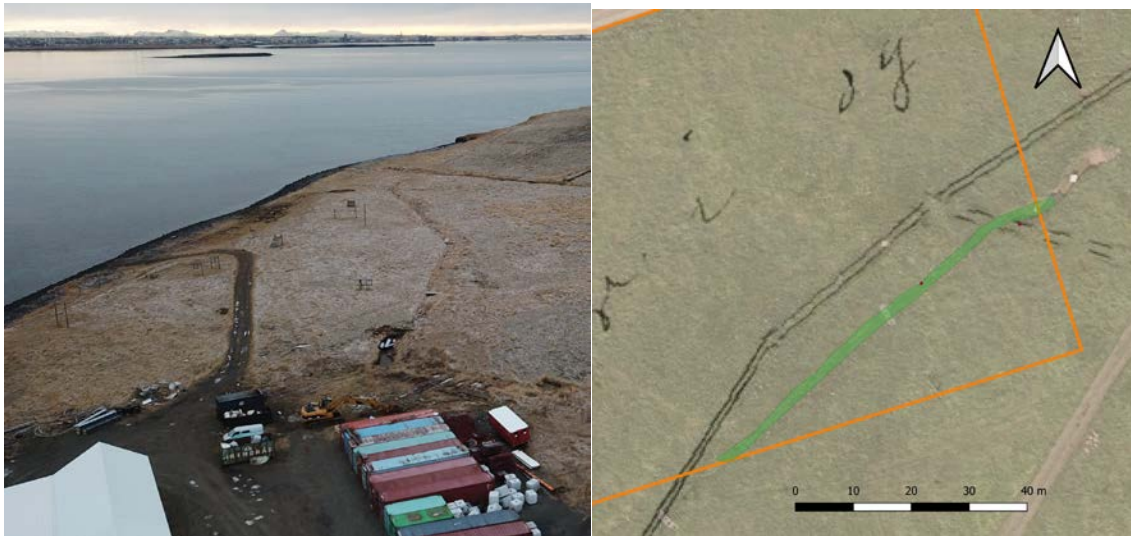
Lega leiðarinnar (GK-288:013) eins og hún er sýnd á túnakorti 1916, ofan á loftmynd (Loftmyndir ehf). Leiðin er merkt á túnakortið sem tvö samsíða svört bandstrik. Sem fyrr segir sáust engin ummerki hennar innan úttektarreits C á vettvangi

Engin ummerki sjást um leiðina innan byggingarreits og ekki er heldur að sjá að ummerki hennar sjáist utan hans þótt það hafi ekki verið kannað sérstaklega 2023. Af eldri loftmyndum að dæma var leiðin horfin löngu áður en framkvæmdir hófust 2023.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Túnakort 1916

Samkvæmt túnakorti frá 1916 voru tún Eystri Saltvíkur þá alveg ógirt en tún Saltvíkurbæjarins (vestari) voru mörkuð með skurðum á vestan, norðan og austan, en allra syðsti hluti vesturhliðar var hins vegar hlaðinn úr torfi og grjóti samkvæmt túnakortinu. Afmörkun túna vesturbæjarins er hér skráð saman undir einu númeri en skurðirnir sem mörkuðu af túnin hafa að hluta lagið innan byggingarreits C.

Skurður á tünamörkum GK-288:013. Til vinstri er drónamynd af höfundi 2020, áður en framkvæmdir hófust á reitnum. Horft til SSV. Á korti til hægri má sjá legu skurðar skv. lofmynd (merkt með grænum lit) ofan á upprétt túnakort frá 1916 (þar sem skurðurinn er sýndur sem tvöföld, samsíða lína). Appelsínugul lína sýnir mörk byggingarreits C

Á þessu svæði var skurður á mörkum túnsins. Innan byggingarreits C hefur hann lagið á um 70 m kafla ANA-VSV þótt hluti sé horfinn í framkvæmdir. Einföld timburbrú er yfir honum á einum stað á þessum slóðum. Utan við reitinn má greina skurðinn áfram bæði til ANA í átt að malarplani þar sem hann hverfur og til SSV í átt að sjó. Vel er hugsanlegt að skurðurinn hafi tekið einhverjum breytingum frá því að túnakortið er gert 1916 en hann liggur þó að mjög svipuðum slóðum og þá, einna helst að legan virðist víkja frá því sem ætla mætti af túnakorti, innan byggingarreitsins þar sem túnakortið sýnir hann aðeins norðvestar er raun ber vitni en er það líklega aðeins hliðrun á gamla kortinu. Á þessu svæði voru tún í órækt en nú ná framkvæmdir tengdar byggingu hæsnahúss inn á svæðið. Talsverðar framkvæmdir eru hafnar innan byggingarreitsins og hefur þar risið stórt hæsnahús með malarplani í kring og frá því grafnir skurðir.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Túnakort 1916

Óljós tóft er á mörkum gróins svæðis og uppblásins mels um 720 m norðan við þar sem gamli bæinn 001 í Saltvík (sá vestari) stóð og um 100 m sunnan við veginn fram hjá þar sem steinsteypt slátur- og kjötvinnsluhús standa nú (2023). Tóftin er innan byggingarreits C2. Í óútgefinni skráningu Borgarsögusafns er þessi staður skráður númer 288-13 og talinn fjárhús. Tóftin er 13 x 7 m stór og snýr ANA-VSV. Hún skiptist upp í stærra hólfi að vestan (um 6,5 x 2,5 m að innanmáli) og minna hólfi (3 x 1,5 að innanmáli) austar. Hugsanlega hefur verið op á milli hólfa allra syðst á

Fjárhús GK-288:023. Á mynd til vinstri er uppmæling á fjárhústóftinni en til hægri er horft yfir tóftina til ANA

millivegg en þó er það fremur óljóst. Líklegast hefur verið op á tóftina á miðjum vesturgaffli. Veggir eru lágir og grasi grónir, um 0,4 m á hæð. Engar grjóthleðslur sjást í þeim en við vegg, í botni tóftar, má finna grjót undir gróðrinum á stöku stað. Veggir eru aflíðandi og renna saman við umhverfið en suðausturhlíð, sú sem er í jaðri blásna melsins, er einna skýrust og liggur í raun gróinn hryggur áfram frá tóftinni og til suðvesturs þar sem mörk gróðurs og uppblásturs eru. Þrátt fyrir að tóftin sé sigin og ógreinileg er ekki víst að hún sé verulega forn og gæti hún hæglega verið frá 18. eða 19. öld þótt að sjálfsögðu sé ekkert hægt að fullyrða um það án frekari rannsóknar. Borgarsögusafn taldi tóftina líklegast þau fjárhús sem getið er í örnefnaskrá en þar segir: „Vestast í túninu er Fjárhúshali, þar sem fjárhúsin voru,“ segir í örnefnaskrá.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Saltvík, 1, Borgarsögusafn, óútgefin skráningargögn minjastaður 288-13

5. Samantekt um sögu svæðis og fornleifar innan deiliskipulagsreits

Saga Saltvíkur nær án efa aftur til fyrstu alda byggðar í landinu. Jarðarinnar er hins vegar fyrst getið í skrá Viðeyjarklausturs um kvikfé og leigumál á jörðum Viðeyjar frá árinu 1395 en þá átti klaustrið eitt hundrað í Saltvík.³ Hennar er á nokkrum stöðum getið í fornum heimildum og virðist hafa verið meðaljörð lengst af. Hún var konungseign í upphafi 18. aldar⁴ og var metin á 20. hdr í um miðja 19. öld⁵ sem telst í hóflegu meðallagi á landsvísu. Þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín er tekin saman í upphafi 18. aldar er kostum jarðarinnar lýst sem frekar takmörkuðum; torfrista og stunga er þar sögð lakleg og til „reiðingsskurðar að þrotum komin“, fjörugrasatekja, sölvaðfjara og rekavon er sögð lítil og skelfiskfjara aðeins brúklek til beitu. Stórviðrasamt er sagt á jörðinni og að kvikfé hrapi fyrir sjávarbjörg jafnt vetur sem sumar. Engjar eru engar sagðar á bænum og túnin eru sögð meingrýtt, þýfð og uppblásin og brýtur sjór svo mjög af þeim árlega að bærinn hafi verið fluttur þrisvar og komið sé að því að flytja hann í fjórða sinn. Á móti kemur að á jörðinni er mótak til eldiviðar sagt bjarglegt og hrognkelsafjara nokkur auk þess sem þar er heimræði allt árið um kring sem líklega hefur vegið þungt í því að halda búskap á jörðinni allt fram á 20. öld.⁶ Snemma á 20. öld er jörðin komin í eigu Eiríks Briem prófessors í Reykjavík (en ábúandi Þórður Ásgrímsson) og í Fasteignamati frá 1916 kemur fram að tún liggi fyrir sjávarrofi að hluta og að vatnsból jarðarinnar sé illt og erfitt.⁷ Á þessum tíma var stutt síðan Eystri-Saltvík hafði lagst í eyði (árið 1912) og byggðist sá bær ekki aftur eftir það.

Árið 1933 urðu nokkur tímamót í sögu Saltvíkur þegar Stefán Thorarensen, lyfsali í Reykjavík, keypti jörðina og réð sér bústjóra til að sjá um ræktun hennar. Á þeim tíma var jörðin í mikilli niðurníðslu en á næstu árum voru miklar byggingar reistar og tún ræst fram svo að um tíma voru þar 60 mjólkandi kýr og heimatúnin 70 ha.⁸ Árið 1967 keypti Reykjavíkurborg jörðina og um tíma var hún rekin á vegum Æskulýðsráðs borgarinnar og byggingar nýttar til sumarstarfsemi á þeirra vegum en tún voru leigð til slægna auk þess sem lögreglan í Reykjavík hafði jörðina á tímabili til kennslu og æfinga.⁹ Árið 1997 var jörðin seld og þar er nú eggjabú og kjötvinnsla.

³ DI III, 598

⁴ JÁM III, 348

⁵ JJ, 97

⁶ JÁM III, 348-49

⁷ Fasteignamat 1916, undirmat fyrir Saltvík

⁸ Morgunblaðið, 7. nóvember 1975, 30

⁹ Kjalnesingabók, 329

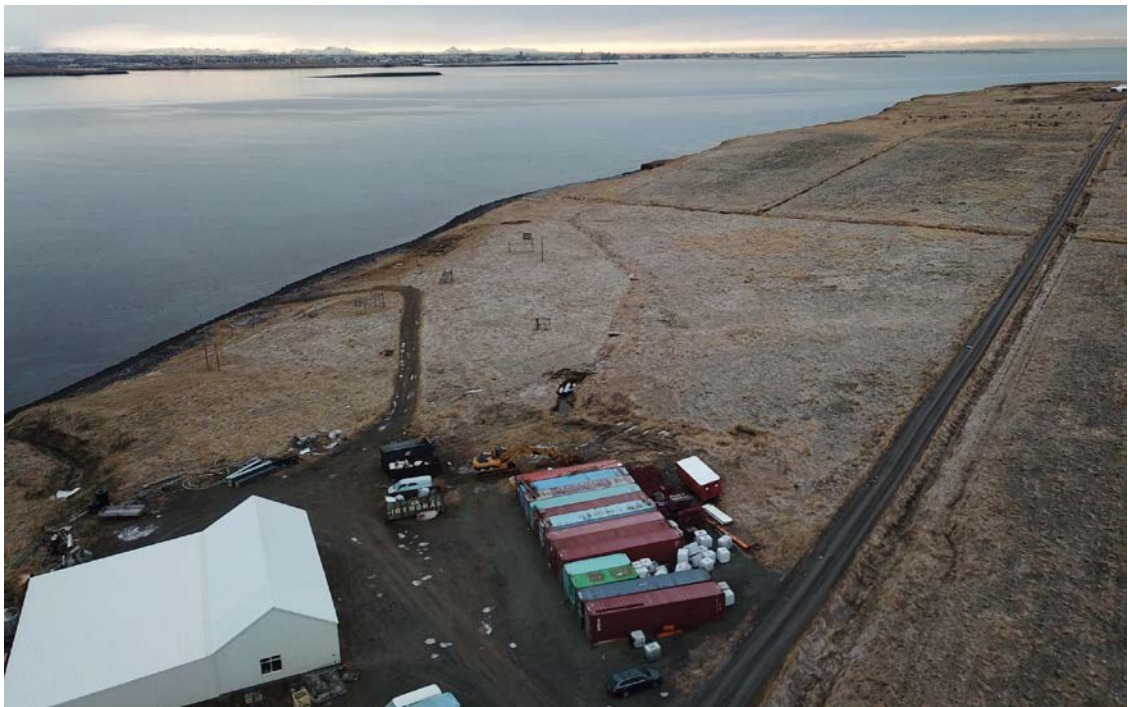
Saltvíkurbæirnir stóðu báðir niður við sjó á flatlendi við stóra vík sem þeir draga nafn sitt af, Saltvík, en vestur af henni er talsvert stórt nes, Brimnes, sem markar Hofsvíkina að sunnan. Landareign Saltvíkur er mjög láglend og var áður mýrlend en hefur nú verið ræst fram.¹⁰

Úttektarsvæðin sem voru deiliskráð í Saltvík í október 2023 voru samtals um 102.000 m² að stærð og voru reitirnir fjórir allir 25.500 m² stórir. Reitir C2, D og D2 eru allir nærri því hálfum kílómetra utan við gömlu heimatúnin í Vestari Saltvík en reitur C er í jaðri gömlu heimatúnanna og nær að hluta til inn í þau. Almennt gildir sú meginregla að dreifing minja er hvað þéttust innan heimatúna á gömlum jörðum en minjum fækkar eftir því sem fjær dregur heimatúninu. Úttektarsvæðin tvö eru bæði innan við 10 m.y.s.

Reitirnir fjórir

Reitur C

Suðausturhorn reits C nær inn í gömlu heimatúnin í Saltvík en stærstur hluti reitsins nær þó yfir framræst tún VSV gömlu heimatúnanna. Af loftmynd frá 1954 má sjá að svæðið hefur þá þegar verið framræst. Þegar svæðið var tekið út í október 2023 voru framkvæmdir innan reitsins þegar vel á veg komnar og hafði hæsnahús risið á svæðinu og voru ýmsar framkvæmdir í gangi þar í kring. Þar sem framkvæmdum sleppti var svæðið að mestu grasi gróin órækt en talsvert virðist

Úttektarreitir C, drónamynd tekin árið 2020, áður en framkvæmdir hófust á reitnum. Horft til SSV

¹⁰ Kjalnesingar, 328

síðan hægt var að hirða tún á þessum slóðum. Innan þess hluta reitsins sem nær inn í gömlu heimatúnin var þekkt leið að bænum (GK-288:013) sem merkt var á túnakort frá 1916 en engin ummerki fundust um á yfirborði. Þar var einnig skráður skurður sem var á túnmörkum (GK-288:015) á sama korti og enn má greina. Ætla má að skurðurinn sé frá því seint á 19. öld eða frá byrjun þeirrar 20. þótt ekki sé loka fyrir það skotið að þarna kunnist áður að hafa verið garður á merkjum. Hugsanlega á leiðin sé lengri sögu en sem fyrr segir eru öll ummerki um hana horfin fyrir allnokkru síðan.

Reitur C2

Reitur C2 er fast sunnan eða SSV við malarveg og til móts við steinsteypt slátur- og kjötvinnsluhús. Reiturinn nær að mestu yfir blásinn og á köflum stórgrýttan mel en norðvesturhluti þess er þó gróíð svæði (vaxið grasi, njóla og brenninetlum). Norðvestan við mörk úttektarsvæðis taka við framræst

Úttektarreitir C2, horft til SSV

tún í órækt. Á loftmynd frá 1954 má sjá að melurinn hefur verið svipaður þá og nú og svæðið því að mörgu leyti áþekkt og það var um miðja 20. öld, að því frátöldu að ekki var búið að ræsa fram gróna svæðið norðvestast. Eins virðist melurinn að hluta til tekinn að gróa upp en í melnum og á köflum hefur mosagróður og einstaka birkihrísla náð að festa rætur. Mörk gróðurs og mels suðvestan við eru nokkuð skörp og snarlækkar land þar sem uppblástur tekur við um allt að hálfan metra. Ógreinileg tóft (GK-288:023), er í jaðri gróna svæðisins, á mörkum gróðurs og uppblásturs. Tóftin er sennilega af fjár- eða beitarhúsum (GK-288:023). Hleðslurnar eru signar og úr þeim hefur hrunið. Á köflum hafa hleðslurnar samlagast umhverfi sínu. Tóftin er tvískipt og hefur að öllum

líkindum skiptist upp í fjárhús og hlöðu að baki. Ekkert er vitað um aldur tóftarinnar en yfirborðsummerki gætu bent til þess að hún sé frá 18.-19. öld en ekki er óhugsandi að eldri byggingarstig leynist undir yfirborðsminjum.

Reitir D og D2

Reitir D og D2 ná yfir framræst tún en af gamalli loftmynd Loftmælinga (á map.is) frá árinu 1954 má sjá að framræsla túna á þessum slóðum hefur þá ekki verið byrjuð og af myndinni að dæma hefur verið deiglendir mói á þessum slóðum þá. Líklegast hefur þetta svæði verið nýtt fyrir útbeit

Horft yfir úttektarreit D (til hægri – horft til VSV) og D2 (til vinstri – horft til norðurs).

þá (og á fyrri öldum) en engar vísbendingar eru um mannvirki á þessum slóðum, hvorki á gömlum myndum eða í örnefnum. Svæðið var ræst fram á 6. áratug 20. aldar eða síðar en nokkuð langt virðist nú frá því að svæðið féll í órækt. Innan reitanna tveggja er smáþýfð órækt, svæðið er sinuvaxið en þar vex einnig njóli og brenninetlur á stangli. Á einstaka stað hafa birki- og víðirunnar ná að skjóta rótum. Djúpir skurðir eru á milli túnhlutanna og er enn vatn í þeim. Svæðið er á köflum deiglent en að mestu sinuvaxinn mói. Lítið er vitað um nýtingu lands á þessum slóðum á fyrri öldum en búast má við að það hafi helst verið nýtt fyrir útbeit þangað til það er ræst fram á seinni hluta 20. aldar. Engar minjar fundust innan byggingarreita D eða D2.

Lokaorð

Sem fyrr segir voru engar fornleifar eru innan byggingarreita D eða D2. Tóft var skráð innan reits C2 en engar framkvæmdir eru fyrirhugaðar þar eins og er. Framkvæmdir eru hafnar og langt komnar innan reits C en þar voru skráð heimild um leið sem nú er horfin og ummerki um skurð á túnamörkum sen enn sést að hluta. Mikilvægt er að tryggja að frekari framkvæmdir í Saltvík verði unnar í samvinnu við Minjastofnun Íslands sem getur gefið fyrirmæli og ráðleggingar í þessum efnum og mun skera úr um hvort uppbyggingaráform geti haldið áfram óbreytt og þá með hvaða skilyrðum.

Heimildaskrá

DI: *Diplomatarium Islandicum* eða *Íslenskt fornbréfasafn* I–XV. bindi. 1857–1972.

Kaupmannahöfn/Reykjavík, Hið íslenska bókmenntafélag.

Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2020. *Deiliskráning í landi Saltvíkur á Kjalarnesi*. Fjölrit nr. FS824-20461.

JÁM: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín III: Gullbringu- og Kjósarsýsla*. 1943.

Kaupmannahöfn, [Án útgefanda].

JJ: Johnsen, J. 1847. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn: [Án útgefanda].

Lög um menningarminjar 80/2012.

Manntal. Þjóðskjalasafn Íslands: Manntöl. Aðgengilegt á <http://manntal.is/> (skoðað nóvember 2020).

Þorsteinn Jónsson. 1998. *Kjalnesingar: Ábúendur og saga Kjalarneshrepps frá 1890*. Reykjavík, Esjuútgáfan og Byggðir og bú ehf.

Óútgefið efni

Fasteignamat 1916–1918: *Gjörðabók fasteignamatsnefndar Kjósarsýslu*. 1916–1918. Reykjavík, Þjóðskjalasafn Íslands.

Óútgefin fornleifaskráning fyrir Saltvík. Borgarsögusafn. Sent með tölvupósti í nóvember 2020.

Túnakort 1916: Túnakort Kjalarneshrepps. 1916. Reykjavík, Þjóðskjalasafn Íslands.

Ö-Saltvík: Örnefnaskrá Saltvíkur. 1967. Svavar Sigmundsson skráði. Reykjavík, Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Loftmynd af svæðinu frá 1954 frá Loftmælingum Íslands en nálgast í kortasjá map.is

Loftmyndir ehf: Loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Minjakort: Byggingarreitirnir fjórir eru afmarkaðir með appelsínugulri línu á yfirlitskorti Loftmynd: Loftmyndir ehf.